

Тимур ГОРБАЧ

**УЧАСТЬ ПОЛЬСЬКОГО РИЦАРСТВА У
РАЙЗАХ НІМЕЦЬКОГО ОРДЕНУ НА
ЛИТВУ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XIV ст.**

У статті розглянуто проблему участі польської шляхти у генерованих Німецьким орденом хрестових походах європейської знаті на Литву. З'ясовано причини та обставини, що спонукали польських рицарів до мандрівок у Пруссію для участі в орденських райзах. На матеріалах універсальних гербовників проаналізовано склад їх учасників.

Ключові слова: Польське королівство, Німецький орден, Литва, пруські райзи.

Тимур ГОРБАЧ

**УЧАСТИЕ ПОЛЬСКОГО РЫЦАРСТВА В
РЕЙЗАХ НЕМЕЦКОГО ОРДЕНА НА
ЛИТВУ В ПОСЛЕДНЕЙ ТРЕТИ XIV в.**

В статье рассмотрена проблема участия польской шляхты в организованных Немецким орденом крестовых походах европейской знати на Литву. Установлены причины и обстоятельства, которые побуждали польских рыцарей отправляться в Пруссию для участия в орденских рейзах. На материалах универсальных гербовников проанализирован состав их участников.

Ключевые слова: Польское королевство, Немецкий орден, Литва, прусские рейзы.

Tymur HORBACH

**PARTICIPATION OF POLISH KNIGHTS
IN THE CAMPAIGNS OF TEUTONIC ORDER IN
LITHUANIA IN THE LAST THIRD OF THE XIV century**

The problem of the Polish gentry's participation in the generated by the Teutonic Order Crusades of European nobility in Lithuania is examined. The reasons and circumstances that made the Polish knights to travel in Prussia for participation in the in the campaigns of Teutonic Order are cleared. The membership of Order based on the materials of universal Armorial is analyzed.

Keywords: Polish Kingdom, the Teutonic Order, Lithuania, Prussian Crusades.

Початок буремного XIV ст. став часом складних випробувань для Польщі. Виснажлива боротьба Владислава Локетка (1320-1333) за об'єднання польських земель у межах єдиного королівства відбувалася за обставин, коли чеські монархи вже титулувалися польськими королями, а Німецький орден відірвав від Польщі Східне Помор'я. Намагання Локетка силою зброї повернути втрачене зазнали невдачі й потягли за собою нові територіальні втрати. Його син Казимир III (1333-1370), розуміючи безглуздість подальшого протистояння з сильнішою від Польщі орденською державою, зрештою пішов на замирення з Хрестоносцями, уклавши з ними „Вічний мир” у Каліші (1343 р.).

Відносини Польського королівства з Німецьким орденем за правління Людовика Анжуйського (1370-1382) продовжували розвиватися на мирних засадах, фундаментом яких залишався Калішський договір. Більше того, в цей час представники польського рицарства неодноразово вирушали до Пруссії, аби взяти участь в орденських „райзах” на Литву.

Райзи (від давньонім. „reysa”; сучас. нім. „Reise” – поїздка, подорож, мандрівка) були самобутнім явищем, що поєднало в собі ідею хрестоносного руху з вишуканими елементами рицарської культури. Підкоривши Пруссію (1283 р.), Орден заповзвся силою зброї християнізувати Литву. Однак боротьба проти литовців, яка точилася впродовж усього XIV ст., не була простою, оскільки консолідоване та зміцніле, за рахунок приєднання руських земель, Велике князівство Литовське часів Гедиміна й Ольгерда майже повсякчас чинило гідний спротив Хрестоносцям. Отож для ведення військових кампаній проти Литви Орден потребував допомоги європейського рицарства так, як це вже було раніше у війнах з пруссами.

Поступово такі експедиції трансформувалися в особливий вид військових подорожей, обрамлених релігійною місією. Пілігрими та „гості”, як їх називали Хрестоносці, прибували до Пруссії не лише задля виконання свого благочестивого

обов'язку, але також у пошуках слави, пригод і легкої здобичі. Своїх „гостей” Орден приймав з неабияким розмахом, влаштовуючи для них пишні учти, полювання, рицарські турніри, проводилися урочисті підперізування юних дворян рицарськими поясами [8, с. 127-137]. Найбільшої популярності серед європейської знаті *Preußenfahren* набули в другій половині XIV ст., хоча перший загін хрестоносців з Німеччини прибув до Пруссії ще 1304 р. [11, с. 170]. Впродовж 50-х – 90-х років XIV ст. у балтійські землі вирушали чисельні ватаги охочих до пригод пілігримів з Німеччини Франції, Голландії, Фрисландії, Англії, Шотландії, Італії, Португалії та інших країн Заходу [7, с. 25-26, Tab. 2]. Військо під час *райзи* очолював сам магістр, а за його відсутності – верховний маршал Ордену. На чолі „гостей”, за традицією, стояв обраний ними капітан або „*Gästemarschal*” [8, с. 139]. Місцем збирання та підготовки хрестоносців для походу був прикордонний Кенігсберг.

З огляду на складні погодно-кліматичні умови, *райзи* найчастіше відбувалися взимку, коли замерзали багна та річки, що суттєво полегшувало просування добре озброєного рицарства. Пілігрими вирушали в похід 2 лютого, на свято Очищення Діви Марії (*Purificatio Mariae*), покровительки Німецького ордену [8, с. 54-55]. Спалення домівок вкупі з грабунком та знищенням запасів їжі в холодну пору року прирікали місцеве населення на голодну смерть. Літні експедиції „*Vaureisen*”, проводилися рідше і мали на меті закріпити контроль над здобутими територіями шляхом зміцнення вже існуючих, а також будівництва нових замків [8, с. 59-64]. З-поміж інтернаціонального контингенту учасників *Preußenfahren*, як вже згадувалося, були також польські феодали. Важливим джерелом для дослідження проблеми участі європейської знаті в *Preußenfahren* є універсальні гербовники, створені герольдами „гостей” Ордену, що супроводжували своїх сеньйорів під час литовських мандрівок. Йдеться, насамперед, про два чудових гербовники, що походять з другої половини XIV ст. – „*Wapenboek Gelre*” та „*Armorial Bellenvielle*”. Автором

першого був Клаес Гайнен – придворний герольд герцога Гельдерну. Час його створення, як вважають фахівці, припав на останню третину XIV ст. [6, с. 103]. Другий був витвором не знаного на ім'я голландця, і постав між 1355/1360-1380 рр. з доповненнями до 1400 р. [5].

За структурою цей гербовник відрізняється від гелдернського. Дослідник і видавець джерела швейцарець Л. Жек'єр розділив його на окремі ролі. Одинадцять з них – це „випадкові ролі”, що містять герби, відомості про які автор запозичив від інших герольдів. Вони розміщені на аркушах 55r-72v і поміж іншим репрезентують герби учасників *Preußenfahren*. Зустрічаються там і герби польських дворян (ролі III, VII, IX, X, XI). З огляду на майже цілковиту відсутність дат у гербовниках, Л. Жек'єр визначав час написання ролей шляхом співставлення наявних відомостей про кожного власника герба. Німецький дослідник В. Паравічіні доповнив хронологічну сітку Л. Жек'єра власними уточненнями, що базуються на аналізі рахунків подорожніх видатків графів Голландії, Геннегау, Блуа, герцога Австрійського за 30-ті – 80-ті роки XIV ст., а також списку „гостей”, котрі засідали за *mensa honoris* – почесним столом Верховного магістра в Кенігсберзі (1385 р.) [9, с. 30-32; 10, с. 112; 7, с. 18-20, 316-334; 2, № 31].

Хронологію участі польського рицарства в орденських *райзах* свого часу спробували усталити К. Гурський та Я. Пакульський [3, с. 39-58] (*табл. 1*). На їхню думку, роль III (60v-62r) походить з 1378/1379 р. [3, с. 46]. Знамено св. Георгія, під яким традиційно стояли „гості” Ордену, того разу ніс баннерет Йоган Банріц де Мюлленарк з герцогства Юліх. Серед учасників походу були й польські рицарі – Ян Кустра з Кшешува, Ясько Білик [6, с. 114], Сцібор зі Сцібожиць [6, с. 114], Петро Свинка зі Стшиг [6, с. 115], Страш з Бялочува [6, с. 115], Кшеслав з Коцола (?) [3, с. 49; пор.: 6, с. 113 – Імбрам з Плешова], Рамфольд з Гориня [6, с. 117], Ульріх Шоф (можливо, в поході брав участь ще один Шоф, котрий носив таке саме ім'я) [6, с. 109-110; 4, с. 118], Бернард фон Вільтберг (Вільденберг) [6, с. 116; 3, с. 50], Ульріх з Бжешча (?) [3, с. 52; пор.: 4, с. 118 – Пшеслав з Гославиць], Ян

фон Бетшау [6, с. 117], а також невстановлений рицар із Сілезії (*табл. 2*). Герб сілезького рицаря Яна фон Бужевой [6, с. 116] розміщено в ролі VII (62v-63r), що її В. Паравічіні датував 1380-1381 рр. В статті К. Гурського та Я. Пакульського немає аналізу ролі VII, власне як і ролі XI. Роль IX (66v-67v) відображає склад учасників зимової *райзи* 1379/1380 рр. [3, с. 46.] на чолі з хорунжим Йоганом Кемерером фон Вормсом. Разом з ним у похід вирушили Ян Кустра з Кшешува (вдруге), Магнус фон Лебен [6, с. 112], Ян Пілик із Серпця [6, с. 111], Ясько з Тарнова [6, с. 112; 3, с. 51; пор.: 14, с. 52 – Петро Рпішка з Бедлна і Касок], Кшеслав з Кошола (вдруге), Сцібор з Оглендува (?) [6, с. 113; пор.: 3, с. 51 – Сцібор з Оглендува. Останнє припущення видається нам більш переконливим], Отто фон Шлібен [6, с. 113], Іван з Гораю [6, с. 113-114], Дзерслав Конопка з Кожухова [3, с. 51; пор.: 4, с. 121 – Пашко з Богорії], Ян Бужевой (вдруге) (*табл. 4*).

Наступна серія гербів польських і сілезьких дворян розміщена в ролі X (68r-70r). Серед гербових інсигній „гостей” Ордену – учасників чергової експедиції проти литовців, покладеної на кінець 1384 р. [3, с. 46-47] – Андрій Решотко зі Скшинська [3, с. 54-55], Ян з Плонкова [3, с. 53; пор.: 14, с. 53 – Ярослав „Богатка” з Садлна/Ян з Грабля], Ян з Бетшау (вдруге), Бернард фон Вільтберг (вдруге), а також двоє незнаних на ім’я рицарів з гербами Правдич та Лещиць (*табл. 5*). Роль XI (70v-72v) В. Паравічіні датував 1357-1358 рр. [10, с. 116-117, 125 (Anh. 1)]. У ній змальовано герби Оттона фон Цешау [6, с. 111], Івана Кустри (втретє), Фрідріха/Бернарда фон Цедліців [6, с. 113; 3, с. 55; 14, с. 49-50: вона не виключала, що в поході могли брати участь двоє представників цього роду], Абрагама Сохи зі Щитна [6, с. 114-115] (*табл. 6*). Гербовник Гелре на аркуші 53r містить ще декілька гербів польських рицарів, яких не знаходимо в Беленвільському рукопису, а саме: Бартоша з Веземборга [6, с. 109], Станіслава з Вроцимовиць [3, с. 55], Яна Корчбока [6, с. 110]. На аркуші 54r розміщені не підписані герби – Яструбець, Лис, Одровонж, Богорія, Костеша (*табл. 7*). Прикметно, що названі шляхтичі, вкупі з деякими іншими польськими та іноземними дворянами, 1385 р. засідали за „почесним столом” Верховного магістра в Кенігсберзі (*табл. 8*).

Роль	L. Jequier	W. Paravicini	K. Górski, J. Rakulski
III	бл. 1372 Прусський похід	бл. 1350–1374 Прусський похід	1378/1379 Прусський похід
VII	бл. 1380 Турнір (?)	1380–1381 Прусський похід	
IX	бл. 1380 Прусський похід	1379/1381 Прусський похід	1379/1380 Прусський похід
X	бл. 1380 Турнір (?)	1370/1371–1385 Прусський похід	
XI	бл. 1380 (?)	1357–1358 Прусський похід (Почесний стіл?)	кінець 1384 Прусський похід

№	Bellenwille		Gelre		Ідентифікація	Герб
	Роль, арк.	Підпис	№, арк.	Підпис		
1	III 7 (60v 7)	<i>her Koester</i>	520 (53v)	<i>her Coester</i>	Ян Куєстра з Кпешува	
2	III 15 (60v 15)	<i>her Belic</i>	527 (53v)	<i>her Belic</i>	Ясько Білик	Корнич
3	III 18 (60v 20)	<i>her Scibort</i>	526 (53v)	<i>her Sibor</i>	Сцібор зі Сцібожиць	Остоя

4	III 19 (60v 19)	<i>her Zwinkin</i>	530 (54r)	<i>her Wicker</i>	Петро Свинка зі Стшиг	Свинка
5	III 20 (60v 20)	<i>her Stroske</i>	531 (54r)	<i>her Stresk</i>	Страш з Бялочува	Одровонж
6	III 24 (61r 4)	<i>her Tsesseler</i>	522 (53v)	<i>her Ymmerain</i>	Кшеслав з Кошолла (?)	Огоньчик
7	III 31 (61r 11)	—	539 (54r)*	<i>Bernt van Wylperg</i> [помилково]*	?	Гуска (?)
8	III 33 (61r 13)	<i>Gora</i>	546 (55r)	<i>Rombout Goray</i>	Рамфольд з Гориня	
9	III 34 (61r 14), III 37 (61r 18)	<i>die Scaeffe die Scaeffe</i>	511 (53r)	<i>her Uulric Zwaert</i>	Ульріх Шоф	
10	III 43 (61r 23)	<i>Bernt van Wylperc</i>	[538 (54r)]	<i>Bernt van Wylperg</i>	Бернард фон Вільгберг (Вільденберг)	
11	III 44 (61r 24)	<i>Ualrich her Pseske</i>	541 (54r)	—	Ульріх з Бжешча (?)	Єліга
12	III 45 (61v 1)	<i>Hans Betskou</i>	547 (55r)	<i>Hans Bitskou</i>	Ян фон Бетшай	

Таблиця 3

		Bellenwille		Gelre	
№	Роль; арк.	Підпис	№; арк.	Підпис	Ідентифікація
1	VII 9 (62v 9)	<i>her Hans Pousuwan, pole[n]</i>	544 (54r)	<i>her Hans Vouseway</i>	Ян Бужевой
					Герб
					Бужевой

Таблиця 4

Bellenwille		Gelre				
№	Роль; арк.	Підпис	№; арк.	Підпис	Ідентифікація	Герб
1	IX 4 (66v 4)	<i>her Cooste</i>			Ян Кустра з Кшешува	
2	IX 7 (66v 7)	<i>her Magnus</i>	521 (53v)	<i>her Magnus van Luben</i>	Магнус фон Лебен	
3	IX 8 (66v 8)	<i>her Pyllic</i>	518 (53v)	<i>her Pyllic</i>	Ян Пілік із Серпця	Рогала
4	IX 21 (67r 9)	—	519 (53v)	<i>her Yeskiin</i>	Ясько з Тарнова	Леліва
5	IX 22 (67r 10)	<i>her Presseler, polen</i>			Кшеслав з Коцола (?)	Огоньник
6	IX 23 (67r 11)	—	523 (53v)	<i>her Tibier</i>	Сцібор з Оглендува	Правдич
7	IX 24 (67r 12)	<i>Sleden</i>	524 (53v)	<i>her Ot van Sleden</i>	Отто фон Шлбен (?)	
8	IX 25 (67v 1)	<i>her Ywin van Gorg, polen</i>	525 (53v)	<i>her Ywin van Gorg</i>	Іван з Гораю	Корчак
9	IX 29 (67v 5)	—	529 (53v)	<i>her Presesken</i>	Дзерслав (Конопка) з Кожухова	Ботория
10	IX 33 (67v 9)	<i>her Hans Pousuwan, polen</i>			Ян Бужевой	Бужевой

Таблиця 5

Bellenwille		Gelre				
№	Роль; арк.	Підпис	№; арк.	Підпис	Ідентифікація	Герб
1	X 12 (68r 12)	<i>van Weser, polen</i>			Андрій Решотко зі Скшинська	Лебідь

2	X 16 (68v 4)	—			?	Правдич
3	X 21 (68v 9)	—			?	Лещиць
4	X 23 (68v 11)	—			Ян з Плонкова	Помян
5	X 38 (69v 2)	<i>Hans Bieskou</i>			Ян фон Бетшау	
6	X 48 (69v 12)	—	538 (54r)	<i>Kralic</i>	Бернард фон Вільгберг (?)	

Таблиця 6

		Bellenwille		Gelre		
№	Роль, арк.	Підпис	№, арк.	Підпис	Ідентифікація	Герб
1	XI 19 (71r 7)	<i>her Ot van Cessau, polen</i>	515 (53v)	<i>her Otten van Cessau</i>	Оттон фон Цешау	
2	XI 20 (71r 8)	<i>her Coster, polen</i>			Ян Кустра з Кпешува	
3	XI 21 (71r 9)	<i>Vrederic van Cedelist</i>	516 (53v)	<i>her Bernt van Cedelitz</i>	Фридерик/ Бернард фон Цедлиц	
4	XI 40 (72r 4)	<i>Scilton, polen</i>	528 (53v)	<i>her Abraham van Scilton</i>	Абрагам Соха зі Щигна	Наленч

Таблиця 7

		Gelre		
№	№, арк.	Підпис	Ідентифікація	Герб
1	510 (53r)	<i>Bartos van Mesenborch</i>	Бартош з Веземборґа	Тур
2	512 (53r)	<i>her Staellen van der Wekere</i>	Станіслав з Вроцимовиць	Голобок

3	514 (53г)	<i>her Jan Cordeboe</i>	Ян Корчбок	
4	535 (54г)	—	?	Яструбець
5	536 (54г)	—	?	Лис
6	537 (54г)	—	?	Одровонж
7	542 (54г)	—	?	Богорія
8	544 (54г)	—	?	Костеша

Таблиця 8

Учасники почесного столу в Кенігсберзі (1385)

№	№ у списку	Підпис	Ідентифікація	Герб
1	(4)	<i>Johann Kordeboe</i>	Ян Корчбок	
2	(5)	<i>Stask von der Widerkere</i>	Станіслав з Вроцимовиць	Голобок
3	(13)	<i>Jan von dem Kampre</i>	Ян з Кемпи	Яструбець (?)
4	(12)	<i>Paske von Rosenov</i>	Павло з Радзанова	Правдич
5	(14)	<i>Ywan von Gorow</i>	Іван з Гораю	Корчак
6	(16)	<i>Panlik</i>	Ян Пілік із Серпця	Рогала
7	(32)	<i>Saas (Stras?)</i>	Страш з Бялочува	Одровонж
8	(51)	<i>Sessin von der Masow</i>	Сасін з Болькова	Правдич
9	(63)	<i>der Spiegel</i>	Ян фон Бетшай	

За нашими підрахунками, учасниками орденських *райзів*, за матеріалами гербовників „Wapenboek Gelre”, „Armorial Bellenville”, а також списку гостей „почесного столу” стали близько 40 рицарів з Мазовії, Сілезії, Добжинської землі, Куявії, Великопольщі та Малопольщі.

На перший погляд, участь польського рицарства в орденських *райзах* на Литву викликає подив, зважаючи на ту конфронтацію, що точилася між обома державами в першій половині XIV ст. Калішський мир 1343 р. припинив війну, але не розв’язав усіх наявних суперечок Польського королівства з Німецьким орденем. Польща не могла змиритися зі втратою Східного Помор’я, а її король – Казимир III, всупереч своїм зобов’язанням, продовжував титулуватися „паном і володарем” Поморської землі. Не сприяла покращенню польсько-орденських відносин і торгівельна війна 1356 р., яку Польща розпочала з метою забезпечити місту Кракову вельми прибуткову посередницьку роль у торгівлі Пруссії з Руссю [1, с. 351-352].

Разом з тим, проблеми Корони значно менше цікавили сілезьких і мазовецьких Пястів, що зберігали свою відносну незалежність від польського короля. У відносинах з Орденем вони найчастіше керувалися власними потребами, навіть якщо ті суперечили загальнопольським інтересам.

Мотиви участі польської шляхти у пруських *райзах* є загалом зрозумілими. Дискусійною залишається хронологія. Свого часу той самий В. Паравічіні [9, с. 26; 8, с. 138-139] припустив, що рицарство з Польщі ще за часів Казимира III й аж до коронації Владислава II 1386 р., наслідуючи західноєвропейське дворянство, вирушало до Пруссії на війну з язичниками, котрі до того ж часто дошкуляли Польщі своїми нищівними нападами. К. Гурський та Я. Пакульський [3, с. 40-43], полемізуючи з німецьким дослідником, рішуче заперечили таку можливість. На їхню думку, участь поляків в орденських *райзах* стала можливою лише за правління Людовика Анжуйського та в часи безкоролів’я (1382-1384 рр.),

коли в Пруссії збиралися приборчники Земовита IV [3, с. 43–44]. Цей аспект проблеми докладніше розкрила А. Супрунюк, котра вважає, що Пруські експедиції були претекстом до зустрічі симпатиків мазовецького Пяста, чиє „гроно” почало формуватися перед 1382 р. Дослідниця зазначила, що це були, переважно, представники родів, котрі не сприймали політику Анжуйської династії та її приборчників – малопольських панів. На сторінках обох гербовників, а також серед гостей-учасників „почесного столу” виступають мазовецькі, малопольські, великопольські, куявські й сілезькі прихильники кандидатури Земовита IV як висуванця на польську корону [14, с. 42-43].

Проте аж ніяк не всі поляки – учасники *райзів* – належали до кола поплічників мазовецького Пяста. В гербових ролях розміщені також герби рицарів (Яна Кустри з Кшешува, Яська Білика, Івана з Гораю, Рамфольда з Гориня, Магнуса фон Лебена) з оточення Владислава Опольського, найближчого сподвижника Людовика Анжуйського, а після його смерті – претендента на польський престол. Опольський князь, вірогідно, певний час був опонентом і суперником свого швагра Земовита IV [12, с. 138-140]. Разом з тим, обидва підтримували приязні стосунки з Німецьким орденом, обоє були його боржниками, бо за потреби охоче закладали йому свої землі [15, с. 34, 38, 42-43; 13, с. 23, 44].

Отже, можемо говорити про те, що принаймні в останній третині XIV ст. частина польської феодальної знаті активно долучалася до організованого Німецьким орденом хрестоносного руху проти Литви, втіленням якого були пруські райзи. Чинники, які впливали на цей процес були різні – часи безкоролів'я, зміна правлячої династії, відцентрові тенденції в Сілезії та Мазовії. Не меншу роль відіграло також прагнення польської шляхти перебувати в загальному струмені розвитку європейської рицарської культури, переймати її звичаї та наслідувати ідеали.

Примітки:

* Автор „Wapenboek Gelre” помилково розмістив підпис з іменем

Бернарда фон Вільтберга біля герба Гуска. Насправді йому відповідає герб під № 538.

Джерела та література: **1.** Biskup M. Dzieji zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – społeczeństwo – państwo – ideologia / M. Biskup, G. Labuda. – Gdańsk: Wyd-wo Morskie, 1986. – 624 s.; **2.** Codex diplomaticus Prussicus. Urkunden-Sammlung zur ältern Geschichte Preussens / Hrsg. von J. Voigt. – Königsberg: Gebrüder Bornträger, 1853. – Bd. 4. – 190 s.; **3.** Górski K. Udział polaków w krzyżackich rejach na Litwę w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIV stulecia / K. Górski, J. Pakulski // Zapiski Historyczne. Poświęcone Historii Pomorza i Krajów Bałtyckich. – 1987. – T. 52. – Z. 3. – S. 39-58; **4.** Heymowski A. Herby polskie w paryskim Armorial Bellenville / A. Heymowski // Studia Źródłoznawcze. – 1990. – T. 32/33. – S. 113-127; **5.** Jéquier L. L'armorial Bellenville / L. Jéquier. – Paris, 1983. – 357 p. – (Cahiers d'Héraldique. – № 5); **6.** Mikucki S. Rycerstwo słowiańskie w Wapenboek Gelrego / S. Mikucki // Studia Źródłoznawcze. – 1958. – T. 3. – S. 103-123; **7.** Paravicini W. Die Preussenreisen des europäischen Adels / W. Paravicini. – Sigmariningem: Jan Thorbecke Verlag, 1989. – Tl. 1. – 396 s.; **8.** Paravicini W. Die Preussenreisen des europäischen Adels / W. Paravicini. – Sigmariningem: Jan Thorbecke Verlag, 1995. – Tl. 2. – 345 s.; **9.** Paravicini W. Die Preussenreisen des europäischen Adels / W. Paravicini // Historische Zeitschrift. – 1981. – Bd. 32. – H. 1. – S. 25-38; **10.** Paravicini W. Heraldische Quellen zur Geschichte der Preußenreisen im 14. Jahrhundert / W. Paravicini // Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica. – Toruń, 1987. – Bd. 4: Werkstatt der mittelalterlichen Ritterorden. Quellenkundliche Probleme und Forschungsmethoden. – S. 111-134; **11.** Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae / Petrus de Dusburg; hrsg. von T. Hirsch. – (Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der ordensherrschaft. – Bd. 1). – Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1861. – S. 3-219; **12.** Sperka J. Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370-1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą / J. Sperka. – Katowice: Wyd-wo Uniwersytetu Śląskiego, 2006. – 477 s.; **13.** Sperka J. Wojny Władysława Jagiełły z księciem opolskim Władysławem (1391-1396) / J. Sperka. – Wodzisław Śląski: Templum, 2011. – Wyd. 2. – 126 s.; **14.** Supruniuk A. O wyprawach do Prus rycerzy polskich i wojnie domowej w Koronie w latach 1382-1385 / A. Supruniuk // Zapiski Historyczne. Poświęcone Historii Pomorza i Krajów Bałtyckich. – 2000. – T. 65. – Z. 2. – S. 41-45; **15.** Supruniuk A. Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374-1426). Studium o elicie politycznej Mazowsza na przełomie XIV i XV wieku / A. Supruniuk. – Warszawa: DIG, 1998. – 374 s.